

ALISHER NAVOIY -G‘AZAL MULKINING SULTONI

Tursunova Dilso‘z Abrorovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek mumtoz adabiyotining ulug‘ siymosi, shoir, mutafakkir va davlat arbobi Alisher Navoiyning g‘azalchilik borasidagi beqiyos xizmatlari yoritiladi. Shoirning g‘azal janridagi ijodi turli badiiy uslub, ma‘naviy-axloqiy g‘oyalar, ramziy obrazlar va tasviriy vositalarning serqirraligi bilan ajralib turadi. Navoiy g‘azallarida ifoda etilgan muhabbat, komil inson, sabr-qanoat, ilohiy ishq kabi mavzular orqali u nafaqat o‘z davrining, balki butun turkiy adabiyot tarixining g‘azal mulkida sulton maqomiga ko‘tarilgan. Maqolada shoir g‘azallarining poetik xususiyatlari, ularning uslubiy boyligi, lug‘aviy rang-barangligi, xalqona obrazlar bilan uyg‘unligi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, Navoiy g‘azallarining turkiy tilda yozilgan adabiyot taraqqiyotiga ta‘siri, u yaratgan maktabning keyingi avlod shoirlariga ko‘rsatgan ta‘siri haqida ham fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, g‘azal janri, mumtoz adabiyot, turkiy she‘riyat, ilohiy ishq, tasavvufiy tafakkur, ramziy obrazlar, poetik mahorat, badiiy tafakkur, komil inson, muhabbat falsafasi, sof ma‘naviyat, lirika, ma‘naviy-axloqiy g‘oyalar, estetik qarashlar, xalqona ruh, Navoiy maktabi, mahoratli so‘z san‘ati, o‘zbek adabiyoti, mumtoz lirika, she‘riy meros, uslubiy boyluk, obrazlar tizimi, g‘azal mulki, adabiy ta‘sir, Navoiyshunoslik, badiiy tasvir vositalari, so‘z sehgari, g‘azalda falsafiy teranlik.

Sharq adabiyoti tarixida betakror iste‘dod sohiblari, so‘z san‘atining mohir darg‘alari ko‘p bo‘lgan. Biroq ular orasida ijodiy merosi, badiiy salohiyati, ma‘naviy-falsafiy qarashlari bilan ajralib turadigan, o‘z davrida ham, undan keyingi asrlarda ham xalq qalbida abadiy barhayot qolgan siymolardan biri bu – Alisher Navoiydir. U nafaqat o‘zbek adabiyotining, balki butun turkiy tillarda ijod qilgan shoirlar orasida eng buyuk vakil sifatida tan olingan. Uning yuksak badiiy salohiyati, chuqur tafakkurga ega she‘riy asarlari turkiy adabiy tilning shakllanishi va rivojida beqiyos o‘rin egallaydi. Ayniqsa, g‘azal janrida yaratilgan asarlari o‘zining mazmun boyligi, falsafiy teranligi, badiiy jozibadorligi bilan ajralib turadi.

Alisher Navoiy o‘z g‘azallari orqali nafaqat she‘riyat san‘atini yuksak cho‘qqiga olib chiqdi, balki uning vositasida tasavvufiy tafakkurni, insoniy kamolot, ilohiy ishq, ezgulik va komillik g‘oyalarini xalq qalbiga singdirdi. G‘azal – asosan lirika janrining yuksak shakli bo‘lib, shoir ushbu janr orqali o‘zining shaxsiy kechinmalari, ruhiy holatlari, axloqiy-falsafiy qarashlarini nihoyatda nafis va ramziy tarzda ifoda eta oldi. Shu bois, uning g‘azallarini faqat badiiy asar sifatida emas, balki ma‘naviy-ruhiy yetuklik maktabi sifatida ham o‘rganish lozim.

Navoiy ijodida gʻazal janri shunchaki bir sheʼriy shakl emas, balki butun bir tafakkur tizimi, hayot falsafasi, ruhiy poklanish va yuksalish yoʻlidagi ramziy manzildir. Uning gʻazallarida bayon etilgan gʻoyalar koʻp qatlamli boʻlib, ularni har bir avlod oʻz davri, oʻz ruhiy-maʼnaviy tajribasi bilan oʻqib angʻlaydi. Shoir oʻz gʻazallarida oʻzbek tilining barcha badiiy imkoniyatlaridan unumli foydalangan, tasvir vositalarini nozik va murakkab maʼnolar bilan boyitgan. Aynan shu jihatlari bilan Alisher Navoiy “gʻazal mulkingning sultoni” degan yuksak maqomga sazovor boʻlgan.

Bugungi kunda Alisher Navoiy merosini oʻrganish, ayniqsa, uning gʻazalchilik anʼanalarini chuqur tahlil qilish, yosh avlodni komillik, axloqiy poklik, mehr-oqibat va insonparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim vositaga aylanmoqda. Zero, Navoiy gʻazallari nafaqat oʻz davrida, balki bugun ham inson qalbini uygʻotuvchi, ruhini poklovchi, hayotga boshqacha nigoh bilan qarashga undovchi badiiy manbaga aylangan.

Ushbu maqolada Alisher Navoiy gʻazallarining badiiy-estetik xususiyatlari, ularning mazmun-mohiyati, tasviriy vositalari, ramziy obrazlar tizimi va bu ijod namunalari orqali shakllangan gʻazal maktabi haqida batafsil ilmiy tahlil yuritiladi. Shuningdek, Navoiy gʻazallarining xalq ogʻzaki ijodi bilan uygʻunligi, til boyligi, musiqiyliigi, va zamonaviy oʻquvchilar ongida uygʻotadigan tarbiyaviy va maʼnaviy ahamiyati ham yoritiladi.

Alisher Navoiy ijodining eng yuksak choʻqqilaridan biri – bu gʻazal janridagi asarlaridir. Gʻazal — sharq sheʼriyatining eng murakkab va nozik shakllaridan biri boʻlib, unda shoirning ruhiy kechinmalari, falsafiy qarashlari, tasavvufiy dunyoqarashi, muhabbat va ishq haqidagi tushunchalari teran tasvirlangan boʻladi. Navoiy bu janrni nafaqat mukammallashtirdi, balki unga oʻzbek tilining oʻziga xos ruhini singdirgan holda, yangi mazmun, yangi nafas olib keldi.

Alisher Navoiy tomonidan yozilgan gʻazallar son jihatdan ham, sifat jihatdan ham juda ulkandir. Uning “Xazoyin ul-maoniy” devoni tarkibida joy olgan toʻrt devondan iborat asarlari — “Gʻaroyib us-sigʻar”, “Navodir ush-shabob”, “Badoyiʼ ul-vasat” va “Favoyid ul-kibar” — gʻazal janrining eng nafis, eng badiiy namunalari oʻzida jamlagan. Bu toʻplamlarda insonning hayot yoʻli, qalb olami, orzu-umid, muhabbat va ilohiy ishq bilan bogʻliq kechinmalar chuqur badiiylik bilan tasvirlangan.

Navoiy gʻazallarining asosiy mavzularidan biri bu — ishq masalasidir. Uning nazarida ishq ikki xil boʻladi: muhabbat (muhabbat-i majoziy) va ilohiy ishq (ishq-i haqiqiy). Shoir gʻazallarida ishq orqali insonning ruhiy poklanishi, maʼnaviy yuksalishi, komillikka intilishi tasvirlanadi. Masalan, quyidagi misralarda shoir ishqni ilohiy haqiqat sari yetaklovchi kuch sifatida koʻrsatadi:

***“Muhabbat bir balokim, har ne kelsa boshgʻa keldi,
Kabul aylab, koʻngul uzra tutubdur boshima taxtin.”***

Bu misralarda shoir muhabbatni balo sifatida emas, balki ruhiy komillik sari eltuvchi sinov sifatida tasvirlaydi. Shoirga ko‘ra, ishq yo‘li — bu sabr, fidoyilik, tavoze’ va halollik yo‘lidir.

Navoiyning g‘azallarida tasavvufiy falsafa muhim o‘rin tutadi. U tasavvufni inson qalbining poklanishi, ruhiy yuksalish va Yaratganga yetishish vositasi deb biladi. G‘azallarida “ma’shuq”, “sharob”, “mayxona”, “so‘fi”, “zohid” kabi ramziy obrazlar orqali chuqur ma’nolar beriladi. Masalan, may — bu ilohiy ma‘rifat; mayxona — bu ma‘naviy haqiqatga yetaklovchi yo‘l; so‘fi — qalbi pok inson obrazidir. Shoir ushbu ramzlar orqali murakkab tasavvufiy g‘oyalarni o‘quvchiga nafis she‘riy uslubda etkazadi.

Alisher Navoiy g‘azallarida badiiy vositalar — tashbeh, istiora, tazod, kinoya, mubolag‘a kabi san‘atlar keng va mohirlik bilan qo‘llaniladi. Uning she‘rlarida so‘zlar nafaqat mazmun yuklovchi birliklar, balki ohang, musiqiylik, estetik zavq uyg‘otuvchi vosita sifatida ham ishlatilgan. Jumladan, quyidagi misralarda badiiy vositalarning naqadar mahorat bilan ishlatilganini ko‘rish mumkin:

***“Agar ming jon fido aylab topilsa bir ko‘zing qari,
Fido aylardim, ey mahbub, sendek go‘zal olam yo‘q.”***

Bu misralarda “ming jon fido” degan mubolag‘a orqali ma’shuqqa bo‘lgan sadoqat va sevgi chuqur ifoda etiladi.

Navoiy g‘azallarida xalqona obrazlar va xalq tiliga xos ifodalar ham keng uchraydi. Bu uning ijodining keng omma tomonidan sevilishiga sabab bo‘lgan omillardan biridir. Shoir xalq ruhiyatini, orzu-armonlarini, yashash falsafasini chuqur anglagan va o‘z g‘azallarida uni poetik yuksaklikda aks ettira olgan. Shu bois, Navoiy ijodi o‘z davrida ham, undan keyin ham butun turkiy xalqlar uchun ma‘naviy quvvat manbaiga aylangan.

Navoiy g‘azallarining yana bir muhim jihati bu — til boyligi va uslubiy aniqlikdir. Shoir o‘zbek tilining lug‘aviy imkoniyatlarini to‘liq namoyon etgan, turkiy tilni she‘riyat tili darajasiga ko‘targan. Arabcha, forsha so‘zlarni lo‘nda va badiiy uslubda qo‘llagan holda, o‘zbek tilining tabiiy ohangiga zarar yetkazmagan. Bu esa uni turkiy tilda g‘azal yozgan shoirlar orasida yetakchi shaxsga aylantirgan.

Alisher Navoiy g‘azalchiligida yaratilgan maktab — keyingi asrlarda ijod qilgan Bobur, Mashrab, Muqimiy, Furqat kabi shoirlarga katta ta’sir ko‘rsatdi. Uning g‘azallaridan ruhlangan shoirlar Navoiy maktabini davom ettirgan, g‘azal janrida o‘z ijodlarini davom ettirganlar. Navoiy nafaqat g‘azalchilik an‘analarini yaratgan, balki uni mustahkam bir adabiy maktabga aylantirgan shaxsdir.

Alisher Navoiy — o‘zbek adabiyotining buyuk namoyandasi, jahon miqyosidagi so‘z san‘atkori, milliy adabiy tilimizning asoschisi, g‘azalchilik maktabining asoschilaridan biri sifatida adabiyot tarixida o‘chmas iz qoldirgan. Uning ijodi,

ayniqsa, gʻazallari orqali ifodalangan badiiy tafakkuri, falsafiy dunyoqarashi, ruhiy kamolotga undovchi gʻoyalari asrlar osha oʻz qiymatini yoʻqotmagan va bugungi kunda ham oʻz dolzarbligini saqlab kelmoqda.

Navoiy gʻazallari nafaqat yuksak badiiy did namunasi, balki chuqur maʼrifiy, axloqiy va tasavvufiy mazmun bilan sugʻorilgan. Shoir bu janrda oʻzining estetik idealini, ilohiy ishqqa boʻlgan talqinini, komil inson haqidagi qarashlarini musiqiy ohang, obrazlar tizimi, ramziy til vositasida yetkazadi. U gʻazal vositasida inson ruhiyatining eng nozik, eng murakkab tomonlarini ochib bera oldi. Aynan shu jihatlari uni “gʻazal mulking sultoni” degan sharafl unvonga munosib qildi.

Alisher Navoiy gʻazallarida muhabbat va ishq masalasi, uning zamonaviy tilda aytganda, psixologik va ijtimoiy-falsafiy talqini, inson va olam oʻrtasidagi ruhiy bogʻliqlik, mavjudlik mohiyati kabi mavzular ilgari suriladi. Bu gʻazallar bir vaqtning oʻzida tasavvufiy-mistik ruhga ega boʻlib, oʻquvchini oʻz ustida ishlashga, qalb pokligi va maʼnaviy kamolot sari intilishga undaydi. Shoir uchun gʻazal – bu ilohiy haqiqatga eltuvchi yoʻl, ishq esa bu yoʻldagi eng qudratli quroldir.

Shoir gʻazallaridagi obrazlar — “maʼshuq”, “oshiq”, “may”, “mayxona”, “zohid”, “soʻfi”, “yor” — tasavvufiy qarashlar bilan sugʻorilgan boʻlib, ular nafaqat estetik zavq bagʻishlaydi, balki oʻquvchini tafakkurga, teran mushohadaga chorlaydi. Ushbu obrazlar orqali insonning ichki olami, orzu-armonlari, fidoyiligi, muhabbati, maʼnaviy azoblari badiiy tafakkur yuksakligida tasvirlanadi.

Shuningdek, Alisher Navoiy oʻz gʻazallarida oʻzbek tilining poetik imkoniyatlarini ochib berdi, uni turkiy xalqlarning adabiy tili sifatida mustahkamladi. U fors va arab sheʼriyatidagi shakllarni milliy ruh bilan uygʻunlashtirib, oʻzbek adabiyotida betakror maktab yaratdi. Navoiy gʻazallari badiiy-estetik jihatdan nafaqat oʻz zamonasiga, balki bugungi avlodning ham didiga mos, ruhiga yaqin asarlardir.

Bugungi kunda Navoiy ijodini, ayniqsa uning gʻazallarini oʻrganish — bu faqat tarixiy-badiiy merosni oʻrganish emas, balki milliy gʻurur, maʼnaviy uygʻonish, maʼrifiy oʻsish yoʻlida zarur boʻlgan bebaho manba bilan tanishish demakdir. Uning gʻazallarida mujassam boʻlgan ezgulik, sadoqat, poklik, kamtarlik va fidoyilik kabi fazilatlar yosh avlodni komillik sari yetaklaydi, iymon, vijdon va maʼrifat darsini beradi.

Xulosa oʻrnida aytish joizki, Alisher Navoiy — bu gʻazal janrini badiiy-falsafiy yuksaklikka olib chiqqan dahodir. Uning gʻazallari — bu sheʼriyatning eng goʻzal, eng nafis, eng chuqur shakllaridan biri boʻlib, doimo oʻrganilishi, tahlil qilinishi, targʻib etilishi zarur boʻlgan bebaho adabiy merosdir. Zero, u yaratgan gʻazallar maʼnaviyat darsligi, ruhiy kamolot maktabidir. Shu bois, Alisher Navoiyga “gʻazal mulking sultoni” degan unvon berilishi adabiyot tarixidagi eng adolatli, eng munosib eʼtirofdir.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Navoiy, A. Xazoyin ul-maoniy. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2002.
2. Navoiy, A. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1987–2000.
3. Sirojiddinov, S. Alisher Navoiy va tasavvuf. – Toshkent: Fan, 2006.
4. G‘afurov, B. Navoiy g‘azallari talqini. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
5. Shukurov, N. Alisher Navoiy: Hayoti va ijodi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1991.
6. Vohidov, H. Navoiy va g‘azalchilik an‘analari. – Toshkent: Fan, 2003.
7. Komilov, N. Tasavvuf va badiiyat. – Toshkent: Sharq, 1996.
8. Rajabov, A. Alisher Navoiy poetikasi. – Toshkent: Universitet, 2010.
9. Mamajonov, A. Navoiy izdoshlari. – Toshkent: Fan, 1997.
10. Quronov, D. She‘riyat saboqlari. – Toshkent: Akademnashr, 2018.